

FIGYELŐ

A szakkatalógus szerkesztése. Kétségtelenül nem tartozik a legkönnyebb könyvtári munkák közé. Fejlett, nagymultú könyvtárainkban több évtized kitaposott ösvénye jelzi az utat, amelyen a kezdő osztályozó csekély támogatás mellett botladozva és elődei szorgos munkájának veszélyeztetése nélkül haladni tud.

Más a helyzet azonban fiatalabb könyvtárainkban ott, ahol a dolgozók jórészenek megvannak ugyan a szükséges elméleti alapismeretei, de még gyakorlatlanok a munka valamennyi ágában. Az osztályozást legtöbbször szívesen elvégzik, de a szakkatalógus szerkesztésétől idegenkednek; egyszerű »lerakásnak«, »alsóbbrendű« munkának minősítik, vagy az ismert munkakörök egyikébe sem tudják beilleszteni, s így »senki földjé«ként kezelik, aminek rendszerint az a szomorú következménye, hogy a katalóguscédulák fiókok mélyén vagy szekrények tetején hevernek. Szerencsésebb (?) esetben csekély képzettségű, az ETO ismeretével nem rendelkező dolgozóval készíttetik el, ami kezdetben úgy-ahogy sikerülhet, de az állomány gyarapodása rövidesen odavezet, hogy a tudományos képzettségű, gyakorlott osztályozó is tanácstalanul áll az erősen felduzzadt cédulatömeg előtt, s a szakirodalomhoz fordulna tanácsért, — ha kapna.

Fiatal könyvtárak fiatal könyvtárosainak szeretnénk itt támogatást adni, hogy átsegítsük őket a kezdet nehézségein.

*

A szakkatalógus az ETO jelzeteinek sorrendjében tárja elénk könyvtárunk állományát, logikus tehát, hogy az osztályozó legyen — mint a szakrendszer legjobb ismerője — a szakkatalógus gondozója is. Munkájával, a jelzetalkotással — a katalógus-szerkesztés első lépésével — ő jelöli ki a cédula helyét a katalógusban, s a többi munkamozzanatnak: a szerelésnek, a beosztásnak és a betűrendes tárgymutató készítésének is az ő irányításával, illetve tevékeny közreműködésével kell történnie.

Lehetnek — sőt, szükséges is, hogy legyenek — munkatársai (bibliográfusok, szakemberek, gépiró stb.), de a katalógus felelős gondozója, szerkesztője akkor is az osztályozó lesz.

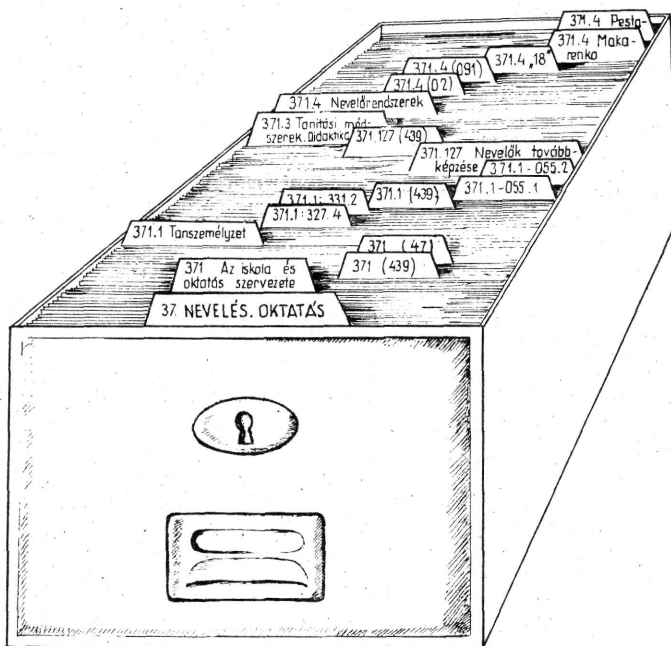
A felelősség az osztályozót arra készíti, hogy a jelzetalkotást kellő megfontoltsággal végezze, osztályozási döntését a katalógusra támaszkodva hozza: mintegy *katalógusban gondolkodik*. A szakkatalógus kiépítésének kezdetén erre még nincs lehetősége, ilyenkor csak az előrelátó józan ész segíthet. Meg kell állapítania, hogy milyen szakok erőteljes gyarapodása remélhető, melyeknél kell teljes részletességgel osztályoznia, az alosztások nyújtotta lehetőségek széleskörű, de jól megfontolt kihasználásával.

Szerelés

Már a kezdetnél, az első cédulák beosztásánál is szükségünk lesz az egyes tárgykörök — ETO számok — elhatárolására, tehát osztólapokat készíttetünk, s ellátjuk a szükséges feliratokkal. Az osztólapok formája, színe nem közömbös, mert az olvasó az ETO-t nem vagy csak alig ismeri, tájékozódása tehát az osztólapok segítségével történik. A kezdő látogatót az elhanyagolt, felületesen rendezett, helyesebben: rende-

zetlen katalógus elriasztja, míg a kellőképpen szerelt, megfelelő osztólapokkal, szükséges magyarázatokkal ellátott — kedvet teremt a további olvasásra.

A könyvtár szélesre tárta kapuját, s a könyvtári propaganda a maga eszközeivel gondoskodik is arról, hogy az olvasó megtalálja az odavezető utat. De az olvasó meg-

1. ábra

szerezése még nem jelenti megtartását is. Ennek okait kutatva, nem éppen megtisztelő szerep jut az elhanyagolt katalógusnak.

Vajon hogyan segíthetünk ezen? Miképpen tehetjük katalógusunkat a könyvtári propaganda döntő — az olvasó megtartásának eszközévé?

Ha az olvasó szemével vizsgáljuk a katalógust (sajnos, ritkán tesszük!), két követelménybe sűrítethetjük (itt csak a technikai követelményekre gondolunk) igényeinket: az egyik az áttekinthetőség, a másik a jól tagoltság. Áttekinthető legyen, hogy az olvasó a tudományok rendjében összefüggést lásson és gyorsan rábukkanjon szakterületére; majd a jól részletezett és tagolt szakon belül rövid keresés után megtalálja a legmegfelelőbb munkát vagy munkákat. Vagyis: az olvasót előbb az esztérgályozás érdekli, s csak utána válogat a tankönyvek, referátumok stb. között.

Fentiekből világosan következik, hogy az osztólapok kettős feladatot látnak el:

1. összegyűjtik (s egyben egymástól elválasztják) a számokkal jelzett szakterületek irodalmát (pl.: 31 Statisztika; 546 Szervetlen kémia; 622.333 Kőszén bányászata),
2. ugyanezen szakterületek irodalmát tagolják (pl. 31:382 Külkereskedelmi statisztika; 546(02) Szervetlen kémiai kézikönyv; 622.333(439) Kőszénbányászat Magyarországon).

Ha a két feladatot helyesen akarjuk megoldani, más fölméretű osztólapot kell alkalmaznunk az összegyűjtésre és mást a tagolásra. A gyűjtő-osztólap legyen szembeötlőbb, feltűnőbb, mint a tagoló-osztólap. Az előbbi ragadja meg az olvasó figyelmét, utóbbi

éppen csak jelezze létét. Más szavakkal: az egyszerű jelzetek osztólapjának füle legyen széles, a szám mellett a tárgykör megnevezése se maradjon el; viszont általában az összetett jelzetek kisebb fülszélességű osztólapot kapjanak, amelyen a felirat a fülré írt jelzet alatt, a cédulák által eltakart helyen van. A kezdő olvasó a számokat nem érti, a szöveggel ellátott osztólapokról kapja az első tájékozódását; a már otthonosabb olvasó viszont, aki a tárgymutatót is használja, a számok alapján találja meg a keresett tárgykört.

Az ábrán látható elrendezéshez a hagyományos hármass beosztásúnál (bal—közép—jobb, azonos fülszélességgel) gazdagabb osztólapképzésre van szükségünk. Fenti beosztás csak minta, amelytől azonban néhol — az ETO már ismert korlátainak kiküszöbölése céljából — el kell térnünk. Így pl. nem volna helyes ez a beosztás a történelem területén, ahol egyes, háromjegyű országok (943, 944, 945) középfüles, tehát egy fokkal magasabbrendű osztólapot kapnának, mint a négyjegyűek, köztük Magyarország is. Megoldás: egyöntetűen közép, ill. balfüles osztólapot kapjon minden ország.

Értelemszerűen kell eljárunk néha a fül szélességének elbírálásánál is és — az ábrától eltérően — az egyszerű jelzetek »rangjára« kell emelnünk szükség szerint összetett jelzetteket is.

Egy gazdasági könyvtár pl. a gazdaságtörténeti — 338(091) — irodalomnak nem keskeny, hanem szélesfülű osztólapot biztosít; egy mezőgazdasági könyvtár viszont az agrokémia — 54:63 — irodalmát emeli ki szélesfülű osztólap segítségével.

Az osztólap megfelelő méretének megállapítása mellett — ugyancsak az olvasó érdekében — az osztólap szövegezésére, feliratára is fordítsunk gondot. Az ETO-számon és a tárgykör megnevezésén kívül tüntessük fel a szakcsoport általunk alkalmazott további részletezését, ill. tagolását, továbbá hivatkozzunk a rokon területekre. Szükség esetén a tartalmat illetően magyarázatot is kell adnunk. Mindez a szöveg az osztólapon gyakran nem fér el, helyesebb tehát, ha ide csak a jelzetet és a szakcsoport megnevezését írjuk, a többi szöveg a mögéje helyezett két — a katalóguscédulával méretben megegyező, de színben elütő — »magyarázó« lapra kerül: az elsőre a részletezés, illetve a tagolás, a másodikra a szakhoz fűzött esetleges magyarázat és a hivatkozás.

Beosztás

A katalógusserkesztés legfontosabb szakasza a cédulák beosztása, amelyet az osztályozó nem bízhat másra. Itt megegyeszer ellenőrizheti osztályozási döntését, az elírásból származó hibákat azonnal kiküszöbölheti, hiszen ő ismeri legjobban a szakrendszert, s a közelmúltban osztályozott könyv tartalma még emlékezetében él. A beosztás biztosítja az eleven kapcsolatot a katalógus és az osztályozó között; figyelmezteti, hogy az osztályozás nem öncélú játék, tehát fékezi kezét és kényszeríti, hogy »katalógusban« gondolkozzék.

A munka az előrendezéssel kezdődik: a cédulákat a számok növekvő rendjébe gyűjtjük. Némi könnyebbséget jelentene, ha a jelzetet a cédula felső szegélyén — fején — találnánk, az olvasó azonban könnyen összetéveszti így a raktári számmal. A szakjelzet helye nem is ott, hanem a cédula alján van. Később a katalógus fejlődése gyakran megköveteli a szakjelzet módosítását, helyesbítését, amit a cédula alján kevésbé feltűnően, a katalógus elcsúfítása nélkül végézhathatunk el. Ez a megfontolás készítette a könyvtárainkat arra, hogy a szakjelzetet csak a sokszorosítás után, ceruzával vezessék rá a cédulára. Még tovább mennék ott, ahol a jelzetet a cédula hátlapjára írják. Így valóban nincs semmi felesleges, ami zavarná az olvasót. Ez utóbbi eljárás hátránya azonban a fiók és a cédula állandó forgatása.

Ha a szakjelzetet mégis rásokszorosítjuk a cédulára, a főtáblázati számokból összetett jelzetek közül a megfelelőt alá kell húznunk. Egyszerű viszonyítás esetén az aláhúzás mechanikusan történik, azonban igen nehézkes, ha alosztások súlyosbítják a

viszonyítást, s nehézkességén túl a téves aláhúzás értelmetlen eredményre vezethet, és a beosztásnál hiba forrása lehet. A jelzetek ceruzával történt rávezetése itt is előnyt jelent: az osztályozási döntéskor rögzített valamennyi változatában leírt jelzet-kombinációkat egyszerűen csak át kell másolni a megfelelő cédulákra.

Az előrendezés után a beosztás következik, amely nagy figyelmet, körültekintést kíván. Az ETO táblázatát még a gyakorlott osztályozó is tartsa felütve, és kövesse szemmel a munkában levő szakaszt, még egyszer — futólagosan — ellenőrizze a jelzet helyességét. Az osztólap szövegét, magyarázatát, hivatkozását is gyakran vizsgáljuk felül, s a szükséges kiegészítéseket, módosításokat végezzük el.

A beosztás, amíg állományunk csekély, könnyű feladat, ilyenkor az osztályozás nehezebb, mert még nincs a könyvtár jellegére kialakított katalógusunk, amelyre támaszkodni lehetne. Később a helyzet éppen az ellenkezője lesz: most már a beosztás okoz gondot, mert az osztólapok mögötti cédulák szaporódnak, a szakcsoportokat tehát finomítani kell, vagyis felbontani újabbakra. Általában — a szakcsoport fontosságához mérten — ne tűrjünk meg 25–30 cédulánál többet egy-egy osztólap mögött.

Katalógusunk csak akkor jó, ha nem szakad el az általános fejlődéstől. A politikai eseményektől a műszaki fejlődésig állandóan vetődnek a felszínre eddig ismeretlen kérdések, amelyeknek haladéktalanul helyet — osztólapot — kell kapniok. A jó szak-katalógus él, állandó fejlődésben van: dinamikus. Éppen ezért időnként ajánlatos revízió alá venni, szakemberek közreműködésével. Külső munkatársak is szívesen segítségünkre lesznek, mert így áttekinthetik szakterületük irodalmát. Az előttük ismert művek beosztásának helyességét könnyen megítélik, az ismeretlen művek átlapozásáért viszont hálások lesznek a könyvtárnak, katalógusunk pedig útmutatásuk nyomán javul. A cédulán eszközölt, alaposan átgondolt módosításokat természetesen az alapkatalógusban (a kísérőlapon) is ki kell javítanunk.

A cédulák szakon belüli sorrendje a katalógus rendeltetésétől függ. Az olvasói katalógus céljaira az öt általánosan ismert (ajánló, betűrendes, kronológikus, mechanikus, rendszertelen) rendezési elv közül az ajánló a legértékesebb.

A szakcsoport elejére helyezzük — s így az olvasó figyelmébe ajánljuk — a marxizmus-leninizmus klasszikusainak ide vonatkozó műveit, továbbá a párt- és kormányhatározatokat, — tehát lényegében a szakcsoport 3K/3M-es viszonyításait. A kiemelés még nyomatékosabb, ha itt eltérő, pl. rózsaszínű osztólapot alkalmazunk. — A többi cédula sorrendjét — ajánló katalógusról lévén szó — a művek értéke, nevelőhatása szabja meg. Azzal, hogy a legjobb könyveket helyezzük előre, az olvasó idejével is takarékoskodunk.

A betűrendes a hagyományos, még ma is széles körben használt sorrend. A betűrendes katalógusnak a szakkatalógus melletti térhódításával, továbbá a régi, elnagyolt szakcsoportokkal rendelkező szakrendszerek könyvtárainkból történt kikapcsolásával megszűnt a szakon belüli betűrend létjogosultsága. Sokkal indokoltabb a cédulákat a kiadási évek fordított időrendjébe sorolni. Így az olvasó mindig a legfrissebb irodalmat látja először. Az azonos évben kiadott művek sorrendjét a rendszó szabhatja meg. A mechanikus eljárást követjük, ha az ETO szerint rendezzük céduláinkat. Előnye akkor mutatkozik, ha az osztályozást előrelátóan — megfelelő alapossággal részletezve — végeztük, mert ilymódon a finomítást előkészíti, és irányát is megszabja. A szolgálati katalógusban jól használható. Több egyforma jelzetű cédula sorrendjét — tetszés szerint a kiadási év vagy a rendszó döntheti el. A felsorolt eljárásoknál lényegesen rövidebb idő alatt végezzük el munkánkat, ha a rendezési elvek kikapcsolásával — egyszerűen a megfelelő osztólap mögé — helyezzük a cédulákat.

Mint már említettük, az olvasói katalógusban a legtöbb munkát igénylő ajánló sorrend a legalkalmasabb. A szolgálatit rendezzük valamely más elv szerint. Néhány

szakíró szükségesnek véli az olvasói és szolgálati katalógus teljes megegyezését. Szerintünk ez a gyakorlattól távolesó kívánság, nemcsak hogy nem valósítható meg, (a szolgálati bővebb, szükségképpen az olvasóiból hiányzó szakokat is tartalmaz), hanem egyenesen előnyös a két katalógus egymástól eltérő elvek, eltérő szempontok szerinti felépítése mindaddig, amíg a többdimenziós katalógus alkalmazhatósága hétköznapivá nem válik.

Tárgymutató

A szakkatalógus fontos tartozéka a cédulákra írt, katalógusfiókokban elhelyezett betűrendes tárgymutató, amely (az ETO feltűnő helyen kifüggesztett áttekintő táblázatával együtt) az olvasó gyors tájékozódását szolgálja, de a könyvtárosnak is segítségére van.

A mutatónak a katalógussal együtt kell kiépülnie, annak fejlődését, finomítását, az esetleges jelzetmódosításokat híven követve. De vajon hogyan tudjuk az osztólapok gyarapodásával együttjáró változásokat a mutatóban is kijavítani?

A hibátlan, pontos nyilvántartás néha egy kis többletmunkát kíván, ami azonban később bőven megtérül. Itt is az a helyzet. — Az osztólapok feliratát nem közvetlenül az osztólapra írjuk, hanem cédulákra, s jelezzük, hogy a gépiró milyen méretű osztólapot alkalmazzon. A fogalmazványokat ezután nem dobjuk el, hanem katalógust állítunk fel belőlük. Az osztólap-katalógus, azon túl, hogy — ha a szakkatalógus távolabbi helyiségben van, — megkíméli az osztályozót a gyakori járkálástól, (katalógusra támaszkodó osztályozás), nyilvántartja, hogy a mutatóba milyen szavak, fogalmak kerültek. De nézzünk egy példát. Amikor a »331.2 Munkabér. Illetmény« 18—20 cédulányi szak osztólap-fogalmazványát készítjük, egyúttal a mutatóba kerülő szavakat is megállapítjuk a következő sorrendben :

1. kijelöljük — egyszerű aláhúzással — a feliratban szereplő szavakat, itt : Munkabér és Illetmény,
2. megállapítjuk a rokonértelmű szavakat, s feljegyezzük az osztólap-fogalmazványra, pl. : Bérek,
3. átnézzük a szak tartalmát, s megállapítjuk, hogy vannak-e olyan fogalmak (részletezések), amelyek külön osztólapot ugyan nem kaphatnak, elsikkadásuk azonban csorbítaná az olvasók és a könyvtár érdekeit. Pl. itt találunk 331.226 és 331.25 jelzetű, vagyis a családi pótlékra és a nyugdíjra vonatkozó irodalmat, feljegyezzük tehát ezeket a szavakat is.

331.2 Munkabér, Illetmény

Bérek
Családi pótlék
Nyugdíj

2. ábra

Fogalmazványunk (2. ábra) ezután a gépiróhoz kerül, aki az osztólapok elkészítése után a mutató számára szükséges cédulák gépelését is elvégzi. Először elkészíti az aláhúzott

Munkabér 331.2 illetve
Illetmény 331.2

majd a rokonértelmű és a tartalom alapján megállapított szavak céduláit, itt azonban óvatosan kell eljárnia. Ha ugyanis mechanikusan leírja: »Nyugdíj 331.2« az olvasó — megtalálva a 331.2 számot — mellette más feliratot lát, könnyen tévedésre gondol. Hogy az olvasó kételyeinek elejét vegyük, mutassunk a felíratra:

Nyugdíj
lásd
331.2 Munkabér

Ilyen módon mutatónk pontos, megbízható lesz, csak ügyelnünk kell arra, hogy állandó összhangban legyen a szakkatalógussal, s rugalmasan kövesse a későbbi változásokat is, ami most már az osztólap-fogalmazványok alapján könnyen megvalósítható.

WALLESHAUSEN GYULA

Kézirattárosok szerzői jogi problémái. Közkönyvtárak kézirattárosai a szerzői jog problémájával legtöbbször abban a formában találkoznak, hogy azt a kérdést kell eldönteniök, vajon elhúnyt szerzők reájuk bízott kézíratait harmadik személyeknek rendelkezére bocsáthatják-e vagy nem. Problémák vetődnek fel arra nézve, hogy ki és milyen feltételek mellett jogosult a letett anyagba egyáltalán beletekinteni, mennyiben van megengedve egyes részleteknek a publikáció mértékét el nem érő kiírása és közlése, ki jogosult a letett anyagból kiadásokat sajtó alá rendezni, s hogy állanak mindezek a kérdések a levelezési anyagnál. Mindehhez rendesen valakinek a beleegyezése kell, esetenként derül ki, hogy kié és mihez. Sokszor az elhúnyt szerző világos végintézkedést vagy egyéb rendelkezést hagyott hátra arra nézve, hogy mi történjék kézírataival, s esetleg ki is jelölt személyeket vagy intézményeket, akik kézíratai tárgyában rendelkezni jogosultak. Ilyen rendelkezés híján a szerzői jog szerint az örökösöké a rendelkezési jog. Ezek gyakran szintén tesznek bizonyos rendelkezéseket, rendszerint akkor, mikor a kéziratokat a könyvtárban leteszik. Előfordul azonban az is, hogy nem az örökös az, aki a kéziratok birtokosa volt, s azokat az intézetnél letette: valamint az is, hogy a kéziratokat letevő s azok kulturális értékeit ezzel is méltányoló első örökös helyébe később mások lépnek. Több okból is előadódhat tehát olyan helyzet, hogy a kéziratokat őrző intézmény s a kutatók olyan örökössel, rendelkezésre jogosulttal találják magukat szemben, aki akár anyagi érdekeltségéből, akár értetlenségéből nem képes mérlegelni azokat a személyiségi és kulturális érdekeket, melyek a fenti kérdések eldöntésénél döntőek kellene, hogy legyenek. Előfordulhat ezenfelül még az is, hogy bizonyos belezórási igényekkel lép fel az a kiadó is, aki a szerző összes műveinek vagy bizonyos műveinek a kiadási jogát megszerezte. Azonban a művek kiadása rendszerint aránylag kevésbé kényes kérdés, mert ismertebb íróknál mindaz, amit — a szó legtágabb értelmében — *érdemes* kiadni, előbb-utóbb valami módon csak kiadásra kerül. Nagyobb baj lehet kisebb írásokkal, jegyzetekkel, levelekkel s szétszórt, eldugott, ismeretlen művekkel, egyszóval mindazzal, amivel a tudományos kutatók foglalkozni szeretnek: a kutatók ugyanis nem nagyon kaphatók arra, hogy pusztá betekintésért vagy adatok kiírásáért szerzői jogi tárgyalásokat folytassanak, s gyakran maga az engedélykérés pusztá szükségessége is elég ahhoz, hogy elvegye a kedvüket.

Ez az állapot és az ebből adódó problémák, még ha az esetek nagyobb részében valamiféle megoldást találnak is, még inkább persze, ha nem, azt az ingerült érzést váltják ki kutatóból és kéziratírósból, hogy a szerzői jog valami olyan találmány, amely arra szolgál, hogy a rejtett kulturális értékek feltárásának folyamata elé mestersegesen közbeékelje nem illetékes, értetlen magánszemélyeknek vagy különösen a jogászoknak a beleszólását és akadékoskodását. Ez az ellenézés nem egészen alaptalan. Nem azért, mintha a szerzői jog egészben valami kártékony intézmény volna, hanem azért, mert éppen azon a ponton, ahol kéziratíró és kutató a szerzői jogba beleütközik, valóban a jognak valamiféle hézaga, hiányossága áll fenn. Ez indította a könyvtárjogi munkaközösséget is arra, hogy a szerzői jognak ezzel a könyvtári vonatkozású hiányosságával behatóbban foglalkozzék.

A szerzői jog a modern jogfejlődésnek olyan területe, mely a korlátlan magántulajdonon épülő jogrendszer keretén belül, de annak fő fejlődési irányával ellentétben, az alkotó személyiségnek a kizsákmányolás ellen való védelme irányában fejlődött ki. Lényege az, hogy a kizsákmányolás ellen egy olyan rétegnek, íróknak, tudósoknak, művészeknek a jogait próbálja — változó sikerrel — megvédeni, akiknek tevékenysége nem kapitalisztikus, nyereségre és tőkehasznosításra irányuló, hanem elsősorban személyi, alkotó jellegű. Ez alkotások kiemelkedő kulturális jelentősége és szerzőiknek ebből fakadó előnyösebb társadalmi helyzete lehetővé tette, hogy az írók, tudósok és művészek a többi, szélesebb kizsákmányolt rétegeknél eredményesebben, korábban s még a korlátlan magántulajdonon alapuló jogrendszeren belül próbálhassanak s bizonyos mértékben tudjanak is védekezni a kizsákmányolás legdurvább formái ellen. Ennek a harcnak az eredménye a legújabbkori szerzői jog, úgy, ahogyan az a nyugati jogrendszerekben kialakult. Ez a szerzői jog nem tud és nem akar változtatni azon, hogy a szerzői alkotás is árucikk, mely a tőkés gazdaság szabályai szerint adható és vehető. Sőt a védelem módjával éppen azt választja, hogy az alkotást magát — nemcsak az azt tartalmazó fizikai tárgyat — s ezt a szerző oldaláról is és a szerző javára is árucikké teszi; szemben az azelőtti állapottal, amikor az alkotások, mielőtt a szerző közvetlen fizikai birtokából kikerültek, a szerző számára elvesztek, s minden későbbi értékelkedésükkel együtt teljesen szabad prédát jelentettek az alkotó munkában részt nem vevő megrendelő, értékesítő, kiadó, terjesztő, sokszorosító, reprodukáló stb. számára.

A nyugati szerzői jog tehát egészében megelégszik azzal a védelemmel, melyet a szerzői alkotásoknak árucikk minőségében való védelme biztosít, s ennél mélyebbre általában nem hatol. Ezen az úton is bő területe akadt a jogfejlesztésnek, elsősorban abban az irányban, hogy a szerzői jogukat egy összegért eladott szerzők számára műveiknek utóbb kialakult értékelkedésében való részesedésüket biztosítsa. Ez azonban beleillik a vagyonjog általános fejlődésébe: ott is felmerül az a követelmény, hogy az eladott vagyontárgy utólagos nagyobbmértvű értéknövekedésében a régebbi tulajdonosnak is részesednie kell. Hamarosan kialakult azonban az a felismerés, hogy a szerzői jog bizonyos területein a személyi teljesítmény egyéni jellege oly döntő, hogy tisztán vagyonjogi fogalmakkal nem lehet kielégíteni azokat a méltányos jogfejlődési szükségleteket, melyek itt felmerülnek. A szerzői jog vagyoni, vagyis örökölhető és átruházható elemei mellett vannak olyan szorosan és elidegeníthetetlenül személyi elemei, melyek jogvédelmet igényelnek még akkor is, ha a szerző szerzői jogát mindenestül értékesítette és másra ruházta át. Ilyen az az igénye, hogy szerző voltát ne titkolják el, vagy ne közöljék akaratára ellenére, hogy művét meg ne csonkítsák, el ne torzítsák, meg ne semmisítsék, közlését és kiadását meg ne hiúsítsák stb. Ezeknek az érdekeknek a jogvédelme mind a mai napig meglehetősen hiányos maradt, bár a szerzőnek ez a személyiségi joga (droit moral) ma már általánosan elfogadott fogalma a szakirodalomnak. Tétéles jogi lecsapódása ennek csupán a berni szerzői jogi egyezményt módosító római egyezmény (1931: XXIV.

t. c.) 6/a. §-a (1) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint »Függetlenül a szerző vagyoni jogaitól, sőt még azoknak átruházása esetében is, a szerző megtartja azt a jogát, hogy annak elismerését követelhesse, hogy ő a mű szerzője, továbbá azt a jogát, hogy ellenezze a mű minden eltorzítását, megcsonkítását vagy más olyan megváltoztatását, mely becsületére vagy hírnevére sérelmes lehet.« Kétségen kívül fontos rendelkezés ez, mert kifejezésre jut benne, hogy a szerzői jogosultságnak van az árucikként árubabocsátható vagyoni elemén kívül egy elidegeníthetetlen személyes eleme is. Ez a védelem azonban csak kezdet, mely természeténél fogva továbbfejlesztést kíván. Mindenekelőtt a szerzői személyiségi jog keretének és eseteinek további konkretizálása irányában. E tekintetben igen szerény kísérletet tartalmaz a berni szerzői jogi egyezmény további módosítását tárgyaló 1948. évi brüsszeli értekezlet módosító tervezete, mely az idézett 6/a. §. tervezett új (1) bekezdésben kimondja, hogy a szerzői személyiségi jogok a szerzőt egész élete tartamára megilletik, ezenfelül a védelmet kiterjeszti a mű eltorzításán, megcsonkításán és megváltoztatásán kívül a mű »bármilyen más megkárosítására« is, ami a szerző becsületére és jóhírnevére sérelmes lehet. Ezt kiegészítően a magyar küldöttség javaslatára elfogadott az értekezlet még egy óhajt is, mely szerint kívánatos ezt a védelmet a mű megsemmisítésének esetére is kiterjeszteni. Felvethető ezenfelül, hogy meg kellene védeni a szerzőt az ellen a jogsérelem ellen is, amely elidegenített művének szándékos ki nem adása, »eltemetése« által érheti.

Egy másik terület, ahol a szerzői személyiségi jogok védelme hiányos, a szerző halála utáni jogvédelem területe, s itt jutunk ahhoz a kérdéscsoporthoz, amely a könyvtárakat s a kéziratárostartást elsősorban érdekli. A szerzői jog vagyoni, elemei szabályos öröklés tárgyai, a szerzői személyiségi jogok sorsa azonban a szerző halála után alig van szabályozva. Pedig nyilvánvaló, hogy az alkotó személyiség érdekei a vagyoni jogok birtokába került s ez érdekekkel szemben közönyös vagy ellenséges idegen érdekekkel éppen úgy szembekerülhetnek a szerző halála után, mint életében. Ma a szerző hírnevének, alkotása érintetlenségének védelme, műveire vonatkozó akaratának vagy szándékainak érvényesülése tisztán azon múlik, hogy a vagyoni jogok birtokába került személyek, elsősorban az örökösök maguk tiszteletben tartják-e ezeket a szempontokat és védelmükben mások ellen, ha kell, fellépni hajlandók-e vagy sem. Az örökösök pedig lehetnek a szerzőhöz érzelmileg és szellemileg valóban közelálló személyek, lehetnek azonban, főleg későbbi továbböröklés esetén olyanok is, akik a szerzőtől éppen olyan távol állnak, mint bárki, aki a szerzői vagyoni jogokat a szerzőtől még életében valamilyen nyereszkeskedő szándékkal megszerezte, s míg ez utóbbiakkal szemben ott van személyiségi jogainak védelmére az élő szerző maga, addig a halott szerző érdekeinek védelme teljesen a véletlenre múlik. Nem az a baj tehát, hogy túl sok az akadémikus szerzői jogi szabály, hanem az, hogy kevés: a halott szerző legszemélyesebb alkotói érdekeit, azt, hogy művei kerüljenek-e s milyen állapotban a nyilvánosság elé, s életé művéből mit akar a betekintés, a kutatás, a közzététel számára megnyitni vagy lezárni, — amit életében egyedül maga dönthetett el, — halála után intézményesen nem képviseli senki. Ez az a hiánya a szerzői jognak, amibe a kéziratáros beleütközik, mikor — tipikus esetben — értetlen örökösök és elkedvetlenedett kutatók között igazságot szeretne tenni.

E kérdésben egyes országok bírói gyakorlatában és a szerzői jogi szakirodalomban kialakult az a jogelv, hogy a szerzői személyiségi jogokat sértőkkel szemben a szerző halála után általa erre külön kijelölt személy híján mindenekelőtt a legközelebbi hozzátartozók (házastárs, gyermek, szülő, testvér) azok, akik felléphetnek. A következő logikus lépés azonban annak a felismerése, hogy ilyen hozzátartozók nem mindig vannak, s ha vannak, és ugyanakkor a vagyoni jogok jogosultjai is, úgy könnyen lehetnek ők maguk a veszélyeztetők. Fel kell vetődnie annak a gondolatnak, hogy itt már a közösség az, amelynek részére valamilyen formában, valamilyen kulturális intézmény vagy ön-

kormányzati szerv képében a szerzői személyiségi jogok védelmében fellépési jogot kell adni. Ez egyben természetes és logikus átmenetet is jelent ahhoz a következő fordulathoz, melynek során, a törvényben megszabott védelmi idő elteltével a *vagyoni* jogok is a köz tulajdonába mennek át.

E követelmények felismerése az a pont, ameddig a szerzői jog irodalma eddig eljutott. Ez jut kifejezésre a brüsszeli kongresszuson létrejött s a római egyezmény 6/a. §-ára vonatkozó módosító szövegjavaslat (2) bekezdésében, mely szerint: »A szerző javára az előző bekezdésben megállapított jogok« — a szerzői személyiségi jogok — »a szerző halála után is fennmaradnak abban a mértékben, amennyiben az Unió országainak belső törvénye azt engedi, legalább is a vagyoni jogi szerzői jogok elenyészéséig, és az említett törvények által feljogosított személyek vagy intézmények által gyakorolhatatnak.« Ez a fogalmazás alig több, mint a probléma merő felvetése s minden további konkretizálásnak az egyes országok jogalkotása és joggyakorlata részére való nyitvahagyása. Mindenesetre kimondja az elvet, hogy a szerzői személyiségi jogok a szerző halála után is fennállanak, és utal arra a lehetőségre, hogy e jogok megvédését nemcsak személyekre — kijelöltekre vagy hozzátartozókra — hanem intézményekre is lehet bízni.

Érdeemes megemlíteni, hogy BALÁS P. Elemérnek, az elhunyt kiváló magyar szerzői jogásznak nem sokkal halála előtt, 1947-ben megjelent szerzői jogi törvényjavaslata ennél már lényegesen tovább megy a szerzői személyiségi jogok védelme terén. Mindenekelőtt a szerzői jog vagyoni elemeivel, »a szerző jogvédté vagyoni érdekei«-vel határozottan szembeállítja a szerzői jog személyiségi elemeit »a szerző jogvédté szellemi, érdekei« cím alatt. Tervezetének 11. §-a általában a római egyezmény 6/a. §-át követve, de annál részletesebben fejt ki a szerzőnek azt az érdekét, hogy szerzői mivoltának feltüntetésénél az ő akarata érvényesüljön, továbbá, hogy művét el ne torzíthassák; kimondja azt is, hogy »a szerző szellemi érdekű jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása — amennyiben a törvény mást nem rendel — hatálytalan.« Tervezete 20. §-ának (2) (3) és (4)-bekezdései pedig így szólnak: »A szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát halála után ... az általa végrendelettel erre kifejezetten kijelölt személy, ilyennek hiányában házastársa, ivadéka vagy elődje gyakorolhatja.« »Torzítás ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszter által erre a célra kijelölt vagy alkotott szerv is felléphet.« »A (2) bekezdés rendelkezését alkalmazni kell a szerző halála után a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetében a további átruházásba való beleegyezésre is.« A tervezet e rendelkezései világosan kijelölik a szerzői személyiségi jogok védelmére hivatottakat. Óvatos e tervezet abban, hogy a kijelölendő közintézmény fellépését csupán a torzítás esetére korlátozza, ezzel szemben igen előrehalad abban, hogy a kijelölendő közintézményt nem a hozzátartozók *után*, hanem azok *mellett* jogosítja fel fellépésre, ami egy csomó nehézkes sorrend-kérdést kikapcsol, s a fellépésre hivatottak többes számával a szóbanlevő személyiségi és kulturális érdekek hatékony védelmét biztosítja.

Problémák vetődnek fel ezenfelül a hátrahagyott levelekkel kapcsolatos szerzői személyiségi jogok tekintetében is. Adott esetben jelentékeny alkotóknak a levelei is alkotásoknak minősülhetnek, s ezekre a szerzőt életében s az erre hivatottakat a szerző halála után meg kellene, hogy illessék az egyéb alkotásaira vonatkozó jogok, természetesen a címzett s mások személyiségi jogainak a tiszteletbentartása mellett. Ez azonban e pillanatban érvényes jogszabályként kimondva szintén nincsen.

A bevezetőben felvetett könyvtárosi problémák megoldása ezek után a jogalkotás számára világosan kirajzolódik. Nem kell más, mint a szerzői személyiségi jogok védelmére kijelölendő kulturális önkormányzati szervet arra is feljogosítani, hogy — a szerzői vagyoni jogok érintése és sérelme nélkül — döntsön a közintézményeknél letett kézirat anyagi betekintése, felhasználása, kiadása stb. tárgyában is. Természetesen abban

az esetben, ha végrendeletileg erre kijelölt személy nincs, s az örökösök vagy hozzátartozók részéről olyan momentumok lépnek fel, amelyek akadályozzák a szerzői személyiségi jogok és kulturális közérdekek érvényesülését. E két érdek pedig egymással végsőleg nemcsak hogy nem ütközik, de nem is korlátozza egymást érvényesülésében, mert a kulturális közérdek lényegében éppen az, hogy az történjék, amit minden józan feltevés szerint a halott alkotó is akarna, ha élne.

BIBÓ ISTVÁN

A magyar élelmiszeripari szakirodalom. A régi Magyarország gazdasági és szociális fejlődésére talán legjellemzőbb ipar, a mai életünkben is változatlanul fontos helyzetet elfoglaló élelmiszeripari szakirodalma mintegy másfélszázados múltra tekinthet vissza. Az egyes iparágaknak kézművesiparból gyáriparrá való differenciálódása csak hosszas és egyenetlen fejlődés során következett be, és így — a borászat, tej- és cukoripar kivételével — a szakirodalom tudatos művelése általában csak a feudális kötöttségek megszűnésével egybeeső ipari forradalom után, a XIX. század második felében indult meg.

Az élelmiszeripar sajátosan egyenetlen profilja következtében ez az irodalom a könyvtári rendezés szokásos elvei számára igen nehezen átfogható terület. A decimális rendszer egész felosztási alapja, amely a mezőgazdasági- és élelmiszeripar közvetlen nyersanyagait (633—637) feldolgozásuktól (663—665) elválasztja, az élvezeti cikkek teljesen elavult kategóriáival (633.7 ill. 663.9) elegyíti, az élelmiszeripart mint fogalmat nem ismeri, egységes nagyiparokat pedig 5—6-féle, különböző rendértékű jelzet alá sorol (pl. édesipar: 633.74, 663.91, 664.146, 664.67/.68, 663.67), hovatovább ezen a téren is feltétlen revízióra szorul.

A nagyjából másfélszáz évet felölelő magyar kiadású élelmiszeripari szakirodalom kb. 35 000 gyűjtőlapra terjedő szakkönyv-, folyóirat- és szabadalomcímanyagát az öt legnagyobb fővárosi könyvtár 1952. XII. 31-ig hozzáférhető állománya alapján 1953-ban egy e sorok írójának irányítása alatt működő tíz tagú brigád gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá. Rendezési elve (részletes ismertetését l. »Élelmezési Ipar« 1954. 3. sz. 65—68.) 28 egyenrangú iparágat különböztet meg, amelyek mindegyike az alanti, szigorúan egységes csoportokra tagozódik:

- .0 Az ipar egészére vonatkozó, általános- és történelmi művek.
- .1 Az ipar nyers- és segédanyagai.
- .2 Gyártástechnológia.
- .3 Épület, helyiség.
- .4 Berendezés, felszerelés, energiaelőállítás.
- .5 Késztermékek, csomagolás, raktározás.
- .6 Melléktermékek, hulladékok.
- .7 Üzemellenőrzés, vizsgálati és minősítési módszerek.
- .8 Elmélet, műszaki tervezés és szervezés.
- .9 Gazdasági és szociális kérdések, statisztika.

Az iparág sorszámából és a fenti csoportszámból összetett jelzetekhez katalógus szerinti bibliográfiai helyszám csatlakozik.

A címgyűjtemény kinyomtatása — iparáganként külön-külön — folyamatban van; a teljes cédulaanyagot a Cukoripari Kutatóintézet könyvtára őrzi.

A nem szakirodalom jellegű, élelmiszeripari vonatkozású irodalmi és levéltári anyag legnagyobb része még feldolgozásra vár.

Iparunk jelenére áttérve örömmel állapíthatjuk meg, hogy szakkönyvkiadásunk a felszabadulás óta az ipar minden ágában már tíz év alatt is több művet és sokszorta több kötetet — eredetit és fordítást — adott a dolgozók kezébe, mint az azt megelőző félszázad alatt együttvéve. E téren különösen a tartósítóiparok és a növényolajipar szakirodalmának gyarapodása jelentős.

Szakfolyóirataink vonalán a kibontakozásnak még csak kezdetén tartunk: a felszabadulás óta a 9. évfolyamú »Élelmezési Ipar« és a 8. évfolyamú »Cukoripar« a legrégibbek, ezek mellett még 14 havi és negyedévi szaklap alkotja 19 további iparág sajtóját. E téren az élelmiszeripar tudományos egyesülete (MITE) illetve szakosztályai végzetnek példamutató munkát. Ezen felül természetesen az élelmiszeripari tudományos kutatás eredményei még több más helyen (*Akadémiai Osztályközlemények, Acták* stb.) is napvilágot látnak.

Az élelmiszeriparnak központi könyvtára nincs; az üzemi könyvtárakkal és az olvasóirányítással összefüggő kérdések még megoldásra várnak. A belföldi és külföldi dokumentáció csaknem kizárólag az ipar kutatóintézeire szorítkozik, melyek e tárgyú működését az Országos Műszaki Könyvtár kiadásában havonta megjelenő *Élelmiszeripari Műszaki Lapszemle*, illetve ennek idegen nyelvű testvér lapjai tükrözik.

FALVAI ALFRÉD

Nemzetközi könyvkiállítás Londonban. A nemzetközi könyvkiállítás a kulturális együttműködés egyik hasznos, de eléggé még ki nem használt lehetősége. Ilyenre került most sor, a háború után már ötödször, Londonban.

A 23 ország közel nyolcszáz kiállított könyvét nehéz összehasonlítani. Könyvnyencenek szánt kiadások mellett papírkötésű művek sorakoznak, s a változatos külsők és a címfeliratok más-más színű betűi mozgalmassá teszik a képet. A látogató azt is észreveheti, hogy a kiállított munkák minősége elég változó, de azt is, hogy a legutóbbi kiállítás (1953) óta a könyvek ára általában emelkedett.

A vendéglátó ország félszáz könyve közül 17 oxfordi és cambridgei kiadású. Ugyanennyivel szerepel a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia is; Bulgária 27-tel, a Német Demokratikus Köztársaság 26-tal. Az orosz nyelvek közül a gyermekkönyveknek van a legnagyobb sikere; az ötven amerikai között csak 21 olcsóbb 5 dollárnál, és sok köztük a korlátozott példányban megjelent mű. A cseh könyvekről szép nyomásuk, kötéseik és sikerült illusztrációik alapján sok jót lehet mondani. A romániaiak közül a regények kiállítása jobb, mint a más műveké; a bolgár kötések szépek, változatosak, a lengyel könyvek viszont éppen ebben maradnak el, de technikai kiállításuk minősége szembetűnő. A német könyvek hibátlan és jól olvasható nyomása olykor jobb papírt is megérdemelt volna.

A francia könyvekre jellemző a kitűnő nyomáson és az újszerű külső megjelenésen kívül a sok igényes illusztráció. Az olaszokra nézve hátrányos, ha franciákkal hasonlítjuk össze: gyengébb papírjuk és nehezkesebb kötéseik szembetűnőek. Ugyanígy járnak a spanyolok is, sokszor ódivatúnak tűnő könyveikkel. A skandinávok közül technikailag a svédoké a pálma, de változatos kötéseiket tekintve a norvégek az elsők. A svájciak drágák, de hibátlan nyomdai és könyvkötői munka remekei.

Fejezzük be egy kérdéssel a kiállítás bemutatását: a magyar könyv miért nem szerepelt ezen a nemzetközi találkozón?

MALLER SÁNDOR

Színháztörténeti kongresszus. Július végén Londonban huszonegy ország képviselőinek részvételével színháztörténeti kongresszus ülésezett. A kongresszus napirendjén a színháztörténeti kutatás három lényeges kérdése szerepelt: a különböző országok szerepe a színház általános fejlődésében, a részvevő országok színháztörténeti dokumentumkincse nemzetközi felhasználásának megkönnyítése és a színháztörténeti kutatásoknak az élő színházra gyakorolt hatása.

A második napirendi pont a mai színháztörténeti kutatás legjelentősebb gyakorlati problémája, mellyel az UNESCO illetékes szervei is már két év óta foglalkoznak. Ennek a napirendi pontnak az előadói főleg könyvtárosok voltak, akik ismertették a kongresszus részvevőivel, hogy országukban mely intézményekben milyen természetű színháztörténeti dokumentumanyag található. A vita főleg az amerikai küldöttségnek azzal a javaslatával indult meg, hogy az egyes országok nemzeti dokumentumkincsük mikrofilmetezésére biztosítsanak korlátlan lehetőségeket a külföldi intézmények számára. A kongresszus ezt a javaslatot — főleg az olasz és francia küldöttség tiltakozására — nem szavazta meg, mert ez a gazdagabb országok kutatóit aránytalanul előnyösebb helyzetbe juttatná, mint a legrégebb színházi hagyományokkal és a legtöbb dokumentummal, de kevés pénzzel rendelkező országok szakembereit. Ezért az olasz küldöttség kezdeményezésére a kongresszus úgy határozott, hogy a könyvtárak és levéltárak a kutatók egyéni kéréseit továbbra is teljesítsék, de a teljes nemzeti dokumentumkincs mikrofilmetezésének lehetőségéről az UNESCO döntése után, egy újabb kongresszus tárgyaljon.

A kongresszus fontos eredménye, hogy a nemzetközi színháztörténeti kutatás előmozdítására, a színháztörténeti kutatóintézetek munkájának egyeztetésére nemzetközi színháztörténeti intézet felállításáról döntött.

HORÁNYI MÁTYÁS

Arne J. Moeller. Nemcsak alakja magaslott ki a kortárs könyvtárosok közül: mint szervező és vezető is kitűnt közülük. Munkáját elismerés és megbecsülés kísérte minden téren, s egyre szélesedő körökben.

A dán könyvtári együttműködést előbb skandináv, majd széleskörű nemzetközi könyvtári együttműködéssé fejlesztette. Azzal kezdte, hogy a dán dokumentációs munkákat egyetlen központba fogta össze. Érdeklődési körének szélesedésével nőttek a feladatok is: 1948-ban, egy évig az UNESCO Bibliográfiai Központjának lett a vezetője, majd 1951-től 1955-ig, haláláig a FID elnöke volt. Közel negyedszáz dolgozatában dokumentációs, szakozási és bibliográfiai kérdésekkel, s főleg a technikai és üzemi könyvtárakkal foglalkozott. Utolsó írása az idei brüsszeli kongresszus bevezető előadásai között szerepelt, de a hozzászólásokra a választ a szerző már nem adhatta meg.

MALLER SÁNDOR